



УДК 336.71(477)

Світоглядні та ментальні фактори формування кризи довіри до банківської системи в Україні

Чистіліна Тетяна Олександрівна,
доцент, кандидат філософських наук,
доцент кафедри соціально-гуманітарних наук
Харківського інституту банківської справи
Університету банківської справи Національного банку України (м. Київ);
e-mail: chistilin1576@inbox.ru

Анотація. Розкривається проблема довіри до банківської системи в Україні на сучасному етапі. Аналізуються світоглядні, морально-етичні, ментальні фактори формування кризи довіри до банківської системи. Розглядаються перспективи їх трансформації в контексті необхідності подолання кризи довіри.

Ключові слова: довіра, криза довіри, банківська система, соціально-економічний суб'єкт, світогляд, менталітет, морально-етичні орієнтири, парадигма виживання.

Формул: 0; рис.: 0; табл.: 0; бібл.: 10.

World-view and mental factors of trust crisis towards banking system forming in Ukraine

Chystilina Tetjana,
Ph. D. in Philosophy, Associate Professor,
Department of Social and Humanitarian sciences,
Kharkiv Institute of Banking
of the University of Banking of the National Bank of Ukraine, (city of Kyiv);
e-mail: chistilin1576@inbox.ru

Abstract. The problem of trust towards the banking system in Ukraine on contemporary stage is developed in the article. World-view, moral, mental and esthetic factors of forming the trust crisis towards the banking system are analyzed. The perspectives of their transformation in context of necessity to overcome the trust crisis are considered.

Based on the foreign and Ukrainian researchers' work, the peculiarities of defining the notion "trust" are revealed. The definition of the notion concerning economic and banking fields is specified. Trust is considered to be the basis for effective functioning of banking system and forming social welfare and state prosperity.

Objective functional factors of the trust crisis towards the banking system origin on contemporary stage in Ukraine are analyzed. The development of the trust crisis into trust default condition is mentioned which threatens the existence not only of the banking system but the whole Ukrainian state in general.

The role of world-view, mental, moral and esthetic guidelines of Ukrainian society towards the forming of the trust crisis in the banking system is revealed. Among them there can be singled out such as are negative for establishment of trust principles guidelines. Historical and geopolitical context of their formation is analyzed.

The ways for perspective overcoming the trust crisis and the devices for transforming the world view and mental guidelines of Ukrainian society are offered. The chances of the above mentioned transformations in context of European choice of Ukraine and the beginning of forming the civil society are defined.

Keywords: trust, crisis of trust, banking system, socio-economic subject, world view, mentality, moral and ethical guidelines, paradigm of survival.

Formulas: 0; fig.: 0; tabl.: 0; bibl.: 10.



Мировоззренческие и ментальные факторы формирования кризиса доверия к банковской системе в Украине

Чистилина Татьяна Александровна,
доцент, кандидат философских наук,
доцент кафедры социально-гуманитарных наук
Харьковского института банковского дела
Университета банковского дела Национального банка Украины (г. Киев);
e-mail: chistilin1576@inbox.ru

Аннотация. Раскрывается проблема доверия к банковской системе в Украине на современном этапе. Анализируются мировоззренческие, морально-этические, ментальные факторы формирования кризиса доверия к банковской системе. Рассматриваются перспективы их трансформации в контексте необходимости преодоления кризиса доверия.

Ключевые слова: доверие, кризис доверия, банковская система, социально-экономический субъект, мировоззрение, менталитет, морально-этические ориентиры, парадигма выживания.
Формул: 0; рис.: 0; табл.: 0; библ.: 10.

Вступ. Сучасне українське суспільство в черговий раз, але вже на якісно новому рівні свого розвитку, потерпає від системної кризи всіх сфер та інститутів. Ця криза торкнулася й банківської системи. Більше того, сучасна українська криза актуалізувала питання про перегляд глибинних світоглядних, духовних основ життя суспільства, принципів його взаємодії із соціальними, державними, економічними інститутами. Користуючись термінологією представників комунікативної філософії, «життєвий світ» вступив у протистояння із «системою». Від результатів цього протистояння, здатності / неможливості узгодити на основі нових гуманістичних інтерсуб'єктивних принципах напрями цієї нової взаємодії залежать майбутні вектори розвитку українського суспільства, а можливо, й існування суверенної Української держави.

Системна криза, що охопила сучасне українське суспільство і зачепила всі сфери та інститути, найяскравіше проявилася в економіці, у тому числі в її важливій складовій – банківській системі. Фактичні показники кризових явищ у банківській системі аналізують як економісти-практики, так і теоретики економічної науки. Ми спробуємо підійти до аналізу кризових явищ з погляду філософського знання, розширивши тим самим поле їх осмислення і ввівши ці явища в контекст світоглядних, ментальних, культурних, морально-етичних орієнтирів та установок українського суспільства. Розглянемо один із проявів системної кризи українського суспільства – кризу довіри до банківської системи.

Аналіз досліджень і постановка завдання. Широкий проблемі гуманізації та перебудови на засадах нової інтерсуб'єктивної етики всіх сфер суспільного життя, у тому числі економічної, присвячені праці представників комунікативної практичної філософії: Ю. Габермаса, К.-О. Апеля, Д. Бьолера, В. Кульмана, В. Гьосле, П. Ульріха, Г. Йонаса, А. М. Єрмоленка, І. В. Степаненко, Л. М. Газнюк та інших.

Серед вітчизняних дослідників проблеми осмислення економічної діяльності на засадах її гуманізації розробляють Т. С. Смвженко, З. Е. Скринник, С. В. Пролеєв, О. О. Шморгун, В. П. Мельник, В. Г. Скотний, В. Д. Базилевич, М. С. Дмитрієва та інші.

Проблему довіри в сучасному суспільстві, в тому числі соціокультурний контекст її формування в економічній сфері, аналізують у своїх працях філософи і соціологи: У. Бек, Е. Гідденс, Н. Луман, Дж. Коулмен, А. Селігмен, Ф. Фукуяма, Т. Ямагіші. Вітчизняні дослідники А. А. Гриценко, О. М. Кожем'якіна, З. Е. Скринник і Т. С. Смвженко також досліджують феномен довіри в економічній сфері в єдності зі світоглядними, культурними, морально-етичними особливостями суспільства.

Досягнення мети нашого дослідження, а саме – аналіз світоглядних і ментальних факторів формування кризи довіри до банківської системи в сучасному українському суспільстві, будемо проводити через виконання окремих завдань:

- визначення поняття «довіра», його уточнення щодо економічної сфери та її складової – банківської системи;
- виявлення особливостей проявів кризи довіри до банківської системи України в сучасних умовах, її об'єктивних причин;
- установлення світоглядних, культурних, ментальних і морально-етичних орієнтирів та установок українського суспільства, які стали контекстом розгортання і сприяли посиленню кризи довіри до банківської системи;
- пошук перспективних у плані подолання кризи довіри світоглядно-ментальних орієнтирів українського суспільства; окреслення можливих механізмів їх культивування в колективній свідомості.

Результати дослідження. З другої половини ХХ століття увагу філософів, соціологів, дослідників економічної сфери привертає проблема довіри. Вона осмислюється як в історичній ретроспективі, так і в контексті сучасності, що позначені тенденцією до трансформації основоположних засад буття цивілізації та необхідності пошуку її нових духовних, світоглядних, морально-етичних орієнтирів. Дослідники, які займаються цими проблемами, шукають нові орієнтири для всіх сфер суспільного життя та діяльності, у тому числі й для економічної, складовою якої, у свою чергу, є банківська система.



Масштабне і всебічне дослідження ролі довіри як культурного, світоглядного, морально-етичного підґрунтя функціонування економічної сфери проводить у своїй праці відомий американський філософ і соціолог Ф. Фукуяма [1]. Він висуває ідею, що саме від рівня довіри, від заснованої на ній взаємодії окремої особистості зі соціально-економічними інститутами залежать рівень процвітання економічної сфери тої чи іншої країни, а також рівень добробуту суспільства в цілому. Слідуючи традиціям економічної аналітики, що бере свій початок у працях Адама Сміта, Ф. Фукуяма вважає, що рівень розвитку економіки країни, перш за все залежить від настанов, цінностей і духовних орієнтирів громадян, які керуються цими орієнтирами в економічній діяльності, а самі орієнтири виступають культурним контекстом та основою, на якій вибудовується стратегія і тактика економічної діяльності. Ключовим із цих орієнтирів він вважає довіру. Філософ доводить, що рівень економічного успіху і добробуту тих чи інших країн прямо пропорційний наявності в цих країнах рівню довіри громадян один до одного і між громадянами й економічними інститутами. При цьому виділяються країни з високим рівнем довіри і добробуту (США, Німеччина, Японія) і країни зі середніми або низькими показниками (Франція, Італія, Китай, Мексика, країни Східної Європи та колишнього СРСР). «Економічний прогрес ... є свого роду „нагорода” суспільству за внутрішню гармонію, відсутність якої перешкоджає господарському процвітанням» [1, с. 5]. Досягти гармонії неможливо революційним шляхом, тільки через еволюцію, поступові зміни і тривалий процес усвідомлення необхідності узгодження інтересів та взаємодії на засадах довіри.

Ф. Фукуяма дає просте, але змістовне визначення поняття «довіра»: «Довіра – це виникаюче у членів спільноти очікування того, що інші її члени поведуться більш-менш передбачувано, чесно і з увагою до потреб оточення, у згоді з певними загальними нормами» [1, с. 22]. До цих норм він відносить як духовні орієнтири (розуміння справедливості або моральних принципів), так і практичні настанови – професійні стандарти і кодекси поведінки. З рівнем довіри філософ на пряму пов'язує й рівень соціального капіталу суспільства. «Соціальний капітал – це певний потенціал суспільства або його частини, що виникає як результат наявності довіри між його членами» [1, с. 22]. При цьому ключовими основами формування соціального капіталу філософ вважає як прийнятий членами спільноти рівень довіри, так й інші спільні морально-етичні орієнтири та духовні цінності (наприклад, відданість, чесність, надійність, спільна релігія тощо). «Соціальний капітал відрізняється від інших форм людського капіталу тим, що зазвичай він створюється і передається за допомогою культурних механізмів – таких, як релігія, традиція, звичай» [1, с. 22].

Окрім цього Ф. Фукуямою визначення поняття довіри, існують й інші, більш або менш широкі визначення, які можна застосувати для осмислення цього поняття в економічній і вужче – банківській сфері. Так, Е. Гідденс визначає довіру як «упевненість у надійності окремої особистості чи системи відносно да-

ного комплексу наслідків чи подій, де ця упевненість відображає віру в чесність або любов іншої особи, або у правильність абстрактних принципів» [2]. Різноманітні визначення довіри, засновані на узагальненні її проявів, наводить у своїй статті відомий вітчизняний економіст А. А. Гриценко [3, с. 37]. Науковець пропонує й власне визначення довіри в економіці, узявши за основу з'ясування її сутності способ породження явища і його відтворення. Довіра в економічній сфері, за А. А. Гриценком, – це «відношення до суб'єктів та інститутів, що виражає міру впевненості відповідно до їхньої поведінки уявленням про образ цієї поведінки, включеної через різноманітні форми сумісно-розділеної діяльності в процес досягнення мети, без актуалізації підстав відшкодування витрат та еквівалентності» [3, с. 42]. При цьому автор наголошує, що «...уся грошово-кредитна і фінансова системи є піраміда форм довіри: гроші – довіра, депозит – довіра грошей, кредит – довіра довірених грошей, або довіра довіреній довіри, фінанси – рух та накопичення довіри тощо» [3, с. 36]. Отже, і банківська система, діяльність суб'єктів у рамках цієї системи, її функціонування в цілому пронизані різноманітними проявами довіри та засновані на довірі як основоположний принцип і підґрунтя формування соціального капіталу.

Стан довіри до банківської системи в Україні за останні роки позначається як кризовий. Безпрецедентного масштабу набула ця криза в останні місяці. Можна навіть говорити вже не про кризу, а про дефолт довіри до банківської системи в сучасній Україні. При цьому катастрофічно низький рівень довіри до банківської системи є частиною масштабнішої кризи або дефолту довіри, що охоплює всі сфери взаємовідносин громадянина і держави. Учасники парламентських слухань, що відбулися у Верховній Раді в лютому 2015 року і були присвячені темі стабілізації банківської системи, зійшлися на думці, що визначальним чинником і проявом банківської та валютної криз став брак довіри на всіх рівнях українського суспільства [4]. Як депутати, так і провідні банкіри та економісти зазначали рекордно низький за всі роки незалежності рівень довіри до банківської системи України. Висловлено критику регуляторної політики НБУ у фінансово-кредитній сфері, наведено конкретні пропозиції зі стабілізації банківської системи. Водночас провідні спеціалісти банківського сектору наголошували на системності кризи довіри. Так, голова Ради Незалежної асоціації банків України Роман Шпек зазначив, що «...питання довіри між позичальником і кредитором, між вкладниками і банками, є частиною іншої довіри. Це, у першу чергу, довіра громадян, учасників ринку до влади, до її інституційної спроможності виконувати задеклароване» [4].

Автори, що досліджують проблему довіри до грошово-кредитної та банківської системи, виділяють низку об'єктивних обставин, що викликають кризовий стан довіри. В основному, ідеться про ті процеси, що стосуються реалій функціонування названих секторів економіки, тобто аналізують об'єктивні процеси практики фінансово-економічної діяльності. Серед них виділяють ті, що викликають зниження рівня довіри і, врешті, – кризу довіри. При цьому періодичність



актуалізації проблеми довіри до фінансово-кредитної, банківської системи збігається з періодичністю проявів кризи в економічній сфері. Так, економічна криза 2008 року викликала вихід низки статей, присвячених аналізу кризи довіри. Після деякої стабілізації в економіці публікації з цієї тематики пішли на спад. А 2014 року, і особливо 2015-го, кількість таких робіт як наукового, так і публіцистичного характеру знову зросла у зв'язку з безпрецедентною кризою в українській фінансово-кредитній і банківській системах, що ми спостерігаємо зараз [4–6].

У дослідженнях проблеми довіри до банківської системи в Україні аналізуються як передумови кризи довіри, так і можливі заходи та механізми її подолання. Як перші, так і другі пропонують шукати у сфері практики, тобто аналізу піддаються конкретні дії суб'єктів фінансово-кредитної системи, які викликали кризу довіри, або пропонують ті заходи, що можуть сприяти її подоланню. Так, у рішенні Ради Національного банку України «Про стан виконання основних заasad грошово-кредитної політики на 2014 рік та її вплив на соціально-економічний розвиток України» № 30 від 17.12.2014 наведено критичні зауваження щодо конкретних аспектів політики НБУ у сфері регулювання діяльності банківської системи, наведено відсоткові та грошові показники темпів зростання монетарної бази, обсягів рефінансування банків, динаміки падіння курсу гривні, обсягів депозитів у національній та іноземній валютах тощо [6]. Водночас запропоновано конкретні заходи, що дозволять стабілізувати ринок, відновити економічну активність, оздоровити банківську систему, зупинити девальваційно-інфляційні процеси, відновити довіру до національної валюти і банківської системи. Зокрема, у частині, присвяченій відновленню довіри, запропоновано такі заходи: у грошово-кредитній політиці уникати кроків, що можуть викликати протести населення; оперативно реагувати на сигнали від населення про недобросовісне виконання банками зобов'язань перед громадянами; проаналізувати можливість застосування механізмів погашення депозитних вкладів ліквідованих банків понад гарантовану суму Фондом гарантування вкладів фізичних осіб за рахунок державних цінних паперів; опрацювати питання запровадження механізмів валютних опціонів за участі Національного банку України для гарантування валютних депозитів тощо [6].

Дослідники М. Мрочко і Ю. Тихан у статті, присвяченій проблемі довіри до банківської системи в Україні, наводять зведені таблиці, графіки, діаграми, результати соціологічних досліджень, динаміку економічних показників, що демонструють низький рівень довіри, пов'язуючи його з реальними проблемами діяльності банківської системи [5]. Пропонуються заходи у сфері фінансової політики, спрямовані на відновлення довіри до банківської системи України. Серед них: узгодженість дій усіх гілок влади, спрямування їхніх зусиль на стабілізацію економіки; використання можливостей держави щодо рекапіталізації проблемних банків, викуп їхніх акцій; створення достовірного та об'єктивного інформаційного ресурсу для донесення стану справ у фінансово-кредитному секторі до насе-

лення в доступній формі; нарощення ресурсу Фонду гарантування вкладів фізичних осіб; для вгамування надмірного попиту на іноземну валюту застосування НБУ спеціальних фінансових інструментів, валютні аукціони; дотримання вимог МВФ для своєчасного отримання кредитів тощо [5].

Наведені вище приклади аналізу ситуації у фінансово-кредитній, банківській системі України, визначення причин розгортання кризи довіри і розробка дієвих механізмів її подолання свідчать про ґрунтовний підхід до проблеми кризи довіри з боку вчених – економістів, практикуючих фінансистів, банкірів, аналітиків. Але ми хотіли б звернути увагу на такий аспект розгортання кризи довіри до банківської системи України, який не піддається фіксації у формі цифр, графіків і діаграм та потребує філософського підходу й осмислення. Ідеться про світоглядне, культурне, ментальне підґрунтя кризи довіри, вивчення якого, на нашу думку, так само важливе, як і визначення функціональних проблем фінансово-кредитної сфери, що призводять до кризи. Адже масштабність цієї кризи та її перманентний характер (більшою чи меншою мірою низький рівень довіри до банківської системи присутній в українському суспільстві протягом усього періоду існування цієї системи, з часів виникнення України як незалежної держави) залежать не тільки від діяльності суб'єктів фінансово-кредитної сфери. Точніше як наявність / відсутність довіри, так і сама діяльність суб'єктів визначаються культурними і світоглядними орієнтирами конкретних людей та суспільства в цілому. Спробуємо виявити серед них такі, що викликають перманентно-низький рівень довіри до банківської системи в українському суспільстві, а у скрутні для української економіки часи стають сприятливим підґрунтям лавиноподібного розгортання кризи довіри, аж до «перетікання» її у стан дефолту довіри, що є маркером анулювання соціального капіталу, адже довіра є найважливішою його складовою.

Серед світоглядних, ментальних орієнтирів українського суспільства, які визначають його поведінкові, діяльнісні стратегії, у тому числі й у сфері фінансово-кредитних відносин, банківській сфері зокрема, виділяються такі, що, на наш погляд, негативно впливають на формування і розповсюдження принципу довіри. Ці орієнтири склались історично, під впливом геополітичних, культурних факторів та обставин розвитку українського етносу. Їх формування мало амбівалентний характер: з одного боку, їх утвердженню у свідомості українського народу сприяла тривалість впливу вказаних вище факторів, з другого боку – в історичній ретроспективі спостерігаємо переломні етапи, коли світоглядні орієнтири змінювалися різко, під впливом доленосних подій (революція, національно-визвольна війна) або виявлення вольового рішення політичних лідерів (запровадження християнства Володимиром Великим, підписання Переяславської угоди Богданом Хмельницьким тощо).

Дослідники, які займаються філософським осмисленням економічної діяльності в Україні, зокрема, її світоглядними, духовними, ментальними основами, у своїх роботах розкривають різні аспекти духовної



культури українців, їхній позитивний і негативний вплив на стратегії індивідуальних та колективних суб'єктів економічної сфери. Так, Т. С. Смовженко і З. Е. Скринник в одній із своїх праць, поряд з іншими проблемами культурного характеру, приділяють увагу релігійному аспектові світогляду українців [7]. Релігійні орієнтири, що впродовж століть формували діяльнісні стратегії українців в економічній сфері та негативно впливали на формування довіри до її фінансово-кредитної складової (а отже, і банківської системи), дослідниці позначають терміном «українська драма». Геополітичним фактором розгортання цієї драми постають перипетії історичного розвитку українського народу, формування його світоглядних морально-етичних орієнтирів і ментальних установок у перманентному стані «межовості» між східною і західною культурами. Під впливом цих факторів світогляд українського етносу немовби розколовся навпіл, набув діаметрально протилежних щодо довіри до фінансово-кредитної діяльності рис. З одного боку, настанови та цінності східного православного християнства (притаманні більшості українського народу), з другого – західні цінності католицизму і протестантської віри (притаманні меншості, в основному населенню західноукраїнських земель). Дослідниці відмічають, що православ'я формує такі риси, як слабкість трудової етики, схвалення бідності, недовіра до багатства у приватної власності, традиціоналізм, колективізм, державний патерналізм. Західні релігійні системи формували інші установки: індивідуалізм, покладання на власні сили, ініціативність, особистісну дисциплінованість, націленість і співпрацю із владними інститутами. Православ'я засуджувало прагнення до багатства, а в західних релігіях, зокрема протестантизмі, сумлінна праця заради добробуту і суспільного блага схвалювалася, а багатство розглядалось як справедлива винагорода за це. У світоглядних настановах західних релігій присутній набагато більший ступінь довіри до економічної діяльності та її складових – фінансово-кредитної та банківської сфери.

Брак довіри до банківської системи у світогляді українців викликаний не тільки фактом розповсюдженості православних цінностей. Проблема тут ширша. Із дослідження Т. С. Смовженко і З. Е. Скринник можна зробити висновок, що недовіра притаманна українцям як один з основоположних принципів їхнього світогляду в цілому. З недовірою вони ставляться як до общинного мислення, колективізму, зрощування влади і власності, характерних для православної культури та суспільства, так і західноєвропейських орієнтирів ринку, активістських установок громадянського суспільства, пріоритету права, недоторканності приватної власності. Балансування між східною і західною цивілізаціями, викликаний геополітичними обставинами стан «межовості» (за термінологією Т. С. Смовженко і З. Е. Скринник), сформували в українців недовіру як до перших, так і до других. Недовіра стала визначальним принципом української свідомості та менталітету.

Ще один оригінальний аналіз світоглядних орієнтирів і ментальних установок українського суспільства представлений у роботі Ю. Гаврилечка [8]. Він також

намагається відшукати глибинні, історично сформовані світоглядно-культурні передумови перманентно-кризового стану українського суспільства, що є повсякденною реальністю нашого життя протягом усіх років незалежності. Підґрунтя функціональних проблем Української держави і суспільства в цілому він бачить у віковій світоглядній *парадигмі виживання*, яка сформувала в українців менталітет «виживальника». «Проблеми, з якими ми стикаємось, змушують нас проживати кожний день із суттєвим напруженням сил, і багатьом здається, що це нормально та природно. Але це не так. Це всього лише спосіб існування, який ми успадкували від багатьох поколінь предків. Це життя в парадигмі виживання» [8]. Автор тлумачить парадигму виживання в аспекті виживання індивідуального, на протигагу колективному. Він вважає цей момент принциповим, адже саме парадигма індивідуального виживання заважає досягати консенсусу з принципових суспільно значущих питань, приймати колективні рішення і спрямовувати свою діяльність не тільки на власну користь, а й на користь суспільства і держави.

Автор зауважує, що відсутність більш-менш цілісної концепції осмислення світоглядних, ментальних, засад історичного розвитку українського суспільства і сучасних проблем у контексті цих засад є неабиякою проблемою на шляху подолання кризових явищ як у духовній, так і функціональній сферах. Тобто ситуація спочатку потребує осмислення та концептуалізації, а потім – розробки методів і механізмів подолання перманентної кризи з урахуванням усієї сукупності факторів, що цю кризу визначають.

Парадигма виживання, світоглядні, ментальні та поведінкові установки, що нею визначаються, притаманні українцям як на рівні пересічних представників суспільства, так і на рівні всіх соціальних страт, у тому числі так званої еліти, правлячих верств. Осмислення існування українського суспільства як суспільства «виживальників» дозволить, на думку Ю. Гаврилечка, не лише пояснити мотиви та особливості стратегічних настанов діяльності соціальних суб'єктів, а й прогнозувати їхні можливі напрями дій і, що найважливіше, дозволить змінюватись українському суспільству в бажаному напрямі, усвідомлюючи і долаючи негативні світоглядні установки.

Серед рис національного характеру українців, викликаних історичними обставинами існування в парадигмі виживання, Ю. Гаврилечко виділяє: універсалізм, індивідуалізм, нездатність до планування, крадіжництво як чесноту, зрадництво як моральний імператив, самоізоляцію, заздрість і ненависть до успіху, економічність та самоїдство, традиціоналізм і конспірологічність.

Якщо говорити про наслідки розповсюдження наведених вище рис, то, в основному, вони спрямовані на індивідуальне виживання, і не потребують прийняття колективних рішень та узгодження своїх дій з іншими членами суспільства, отже, є несприятливими для розповсюдження принципу довіри. Шкідливими вони є й для встановлення принципів взаємоповаги, інтерсуб'єктивності, тобто тих принципів, що становлять основу гармонійного цивілізованого суспільства.



Щодо довіри до банківської системи, то негативними наслідками вкорінення у свідомості українців наведених вище рис можна вважати:

- унаслідок універсальності – нездатність на колективні скоординовані дії, обмеженість матеріальних і духовних ресурсів, недовіра до професіоналів;
- унаслідок індивідуалізму – сумісно-розподілена діяльність і передання частки повноважень у ній іншим (що, за А. Гриценком, є сутністю довіри у фінансово-кредитній сфері) виходить за рамки розуміння українця, він не відчуває потреби в ній, а інших учасників вважає не партнерами, а лише конкурентами в боротьбі за матеріальні ресурси;
- нездатність до планування викликає постійне звернення до традиційних стереотипів минулого у фінансово-кредитній діяльності, намагання вбудувати нежиттєздатні конструкції минулого в сучасні реалії, відсутність раціонального підґрунтя діяльності, брак планів розвитку на державному рівні, намагання копіювати формальні конструкції західної економіки та фінансово-кредитної системи без розуміння глибинних культурних засад їх успішного функціонування;
- крадіжництво як чеснота породжує невпевненість у завтрашньому дні, намагання збагатитися миттєво, «тут і зараз», недовіру до інших суб'єктів фінансово-кредитної діяльності, адже в них такі самі деструктивні орієнтири;
- зрадництво як моральний імператив тягне за собою, знову ж таки, брак довіри до партнерів, погляд на інших лише щодо миттєвої вигоди, а не встановлення довготривалих партнерських відносин, неадекватну оцінку ризиків, підозрілість;
- самоізоляція породжує нерозуміння процесів, що відбуваються у фінансово-кредитному секторі, і знову – підозрілість і недовіру до його суб'єктів, нерозуміння їхніх мотивів, особливо якщо це західні партнери;
- заздрість і ненависть до успіху тягне за собою звинувачення інших (людей або обставин) у своїх невдачах, і знову – недовіру і підозрілість до успішних осіб чи компаній;
- економність і самоїдство викликають замкненість на своїх проблемах, неспроможність бути відкритим для інших, нездатність висловлювати колективну позицію невдоволення політичними чи економічними заходами держави або роботодавця;
- традиціоналізм і конспірологічність породжують міфотворчість стосовно механізмів та законів функціонування фінансово-кредитної сфери, нездатність до раціонального аналізу процесів, що в ній відбуваються [8].

Як бачимо, представлені риси, світоглядні та поведінкові установки, як і саме існування в парадигмі індивідуального виживання, виявляються як негативні щодо встановлення принципу довіри між соціальни-

ми та економічними суб'єктами в українському суспільстві, заперечують самим своїм існуванням довіру як визначальну цінність гармонійного, цивілізованого суспільства. Ці риси потребують як усвідомлення з боку соціальних суб'єктів їх наявності та деструктивності щодо прагнення до суспільного добробуту і процвітання, так і розгортання роботи щодо їх подолання. Долати ці риси, як і змінювати парадигму виживання на більш конструктивні світоглядні настанови, потрібно у двох вимірах – горизонтальному (на рівні усіх соціальних суб'єктів – як індивідуальних, так і колективних) і вертикальному (на рівні пересічних громадян та правлячої еліти, у процесі взаємодії «громадянин – держава»).

Вплив західної і східної цивілізацій, несприятливі геополітичні обставини, що стали тривалим історичним терміном існування українського народу в парадигмі індивідуального виживання, викликали появу та вкорінення у свідомості українців негативні для встановлення принципу довіри ментальні, світоглядні риси та морально-етичні орієнтири. Історичні обставини розвитку українського суспільства довгий час не дозволяли зробити остаточний вибір щодо самовизначення як української економіки, так і суспільства в цілому, а негативні світоглядні установки цю невизначеність підтримували.

Можливо, недовіра стала світоглядним принципом українського народу не стільки через геополітичні особливості самі по собі, скільки через те, що вибір духовних, релігійних, соціокультурних орієнтирів, як і політичного шляху розвитку, українці робили не з власної волі, а підкоряючись обставинам або особистісним вольовим рішенням політичних суб'єктів. Прикладом тут може слугувати навіть прийняття християнства 988 року, що відбулося внаслідок вольового рішення князя Володимира. Вирішальним історичним моментом було й підписання Переяславських угод Б. Хмельницьким, і входження України до складу СРСР тощо. Воля українського народу в цих доленосних для подальшого вікового розвитку українського суспільства моментах не враховувалася. Отже, народ не відчував себе суб'єктом прийняття визначальних для його долі рішень.

Але ті трансформації, що відбуваються в українському суспільстві з часів проголошення незалежності, а особливо сучасна ситуація, відкривають, на нашу думку, більш визначені та оптимістичні щодо формування принципу довіри перспективи. Доленосні моменти, в яких народ зміг проявити себе суб'єктом соціальних (і, що особливо важливо, світоглядних) зрушень, виявити і ствердити свою волю, – це: референдум 1991 року про набуття Незалежності, Помаранчева революція 2004 року, нарешті, Революція Гідності 2014 року, коли волею народу було проголошено орієнтир на європейські світоглядні цінності, а перехід економіки на європейські стандарти було проголошено стратегічним завданням на майбутнє. На нашу думку, ці ключові моменти розвитку українського суспільства несуть позитивне значення для формування в майбутньому суспільства довіри. Попри всі труднощі, інституційні кризи, функціональні проблеми, що супро-



воджують українське суспільство і державу останні часи, простежуються важливі світоглядні зрушення: український народ дедалі більшою мірою впевненіше почувається суб'єктом соціальних змін, виявляє свою колективну волю. А це є запорукою формування громадянського суспільства, індивідуальної і колективної відповідальності за долю держави, установа гуманістичних, цивілізованих принципів співжиття, одним з основних серед яких є принцип довіри. Це не є одномоментний процес, навіть не питання одного року. Як зазначав Ф. Фукуяма, шлях до встановлення принципу довіри в суспільстві, а отже, шлях до добробуту і процвітання, – це еволюційний, поступовий процес. Українське суспільство повинно пройти його, усвідомлюючи і долаючи, у тому числі, й деструктивні світоглядні та ментальні установки.

Звичайно, важко оцінювати історичні події через короткий термін. Але маємо надію, що момент вибору українським суспільством європейських цінностей стане дійсно переломним в історичній перспективі, переформатує його світоглядні орієнтири, відкриє шлях позбавлення від принципу недовіри, що віками формувався як відгук на нав'язування політичної волі ззовні. Принциповим у цьому процесі є те, що український народ відчув себе дійсним суб'єктом історичного процесу, активним ініціатором соціальних змін. А це є першою передумовою формування громадянського суспільства, переходу на новий рівень соціально-культурного розвитку, а саме формування того суспільства, яке Ф. Фукуяма позначив терміном «суспільство довіри». Якщо ж скористатися термінологією відомого німецького філософа, представника комунікативної філософії та засновника теорії комунікативної дії Ю. Габермаса, то можна сказати, що відбувається поступова емансипація життєвого світу людини від тиску інститутів державної системи [9; 10]. Незважаючи на об'єктивні проблеми функціонування української економіки, банківської системи зокрема, сталися фундаментальні зрушення у світоглядних орієнтирах українського суспільства. Напрямок цих зрушень для формування суспільства довіри, на нашу думку, – позитивний.

Висновки. Проведений аналіз свідчить, що сучасна криза довіри до банківської системи в Україні у своїх крайніх проявах доходить стану дефолту довіри, позначає анулювання соціального капіталу. Водночас криза довіри до банківської системи є частиною більш масштабної системної кризи довіри, що охоплює на сучасному етапі все українське суспільство, пронизує всю сукупність інституційних взаємодій.

Поряд із функціональними чинниками виникнення кризи довіри, конкретними практичними механізмами її подолання, які виділяють низка дослідників, ми акцентували увагу на глибинних світоглядних, культурних, ментальних передумовах кризи довіри до банківської системи в Україні.

Водночас, ці специфічні орієнтири українського суспільства спричиняють не лише періодичні кризи довіри, а й виступають чинниками перманентно-низького рівня довіри між суспільством і владними інститутами в цілому протягом усього періоду існування незалежної Української держави.

Шлях подолання кризи довіри до банківської системи в Україні та до державних інститутів у цілому, у вертикальному вимірі взаємовідносин «державна – громадянин» і в горизонтальному «окрема людина – колектив», ми бачимо як масштабну і тривалу роботу, яку повинні проводити не тільки регулятори та суб'єкти банківської діяльності. Усе суспільство слід залучати до цієї роботи – починаючи від освітніх, просвітницьких, культурних інститутів, закінчуючи органами державного управління. Роботу доцільно проводити у напрямі позбавлення українського суспільства від виживальницьких світоглядних і ментальних установок, запровадження у свідомості гуманістичних цінностей нової інтерсуб'єктивної комунікативної духовності. Зміна світоглядних орієнтирів може підтримуватися як «згори» (шляхом розповсюдження бажаних настанов через освітні, медійні, культурні інститути), як елемент державної ідеологічної політики, так і «знизу» (через переосмислення громадянами України себе суб'єктом соціально-економічної системи, тобто активної, здатної та спроможної впливати на її процеси особистості).

Зараз для таких світоглядних змін настав переломний історичний момент. Українське суспільство і його громадяни здійснили свідомий вибір європейських гуманістичних цінностей, усвідомили себе реальною силою, суб'єктом, здатним керувати розвитком країни, змінювати взаємовідносини громадянина з державою, урешті, почалося формування громадянського суспільства. Отже, для перегляду світоглядних засад українського суспільства, усіх його громадян – від державних функціонерів, чиновників до пересічних представників – склалися сприятливі обставини. Скористатися ними, значить реалізувати історичний шанс українського суспільства на позитивні зміни, розпочати еволюційний шлях до суспільства довіри.

Список використаної літератури

1. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию : [пер. с англ.] / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ – Ермак, 2004. – 730 с.
2. Giddens A. The consequences of modernity / A. Giddens. – Cambridge : Polity Press, 1990. – 186 p.
3. Гриценко А. А. Довіра і гроші: проблема взаємозв'язку / А. А. Гриценко // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей : матеріали III Міжнародних філософсько-економічних читань (25–26 травня 2010 року, м. Львів) / УБС НБУ (м. Київ) ; редкол. ; відп. секретар З. Е. Скринник. – Львів, 2010. – С. 36–44.
4. Зануда А. Банківські слухання у Раді: економіці та населенню бракує довіри [Електронний ресурс] / Анастасія Зануда // BBC Україна. – 19 лютого 2015 р. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2015/02/150218_ukrainian_banks_parliament_az.



5. Мрочко М. Причини втрати та шляхи відновлення довіри до банківської системи України [Електронний ресурс] / М. Мрочко, Ю. Тихан // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. – С. 379–386. – Режим доступу : http://lnu.edu.ua/faculty/ekonom/Form_Rynk_Econ /2009_19/53_%D0%9C%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%BA%D0%BE%20%D0%9C%D0%B8%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0,%D0%A2%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%BD%20%D0%AE%D0%BB%D1%8F.pdf.
6. Про стан виконання основних засад грошово-кредитної політики на 2014 рік та її вплив на соціально-економічний розвиток України : Рішення Ради Національного банку України № 30 від 17.12.2014 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/vr030500-14>.
7. Смовженко Т. С. Соціокультурні чинники економічної модернізації: українська драма? / Т. С. Смовженко, З. Е. Скринник // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей : зб. наук. пр. / редколегія ; відп. секретар З. Е. Скринник. – К. : УБС НБУ, 2013. – С. 224–237.
8. Гаврилечко Ю. Привычка выживать мешает украинцам жить по-человечески [Электронный ресурс] / Ю. Гаврилечко // Хвиля. Net. – 21.03.13. – Режим доступа : <http://hvylya.net/analytics/society/privyichka-vyzhivat-meshaet-ukrainsam-zhit-po-chelovecheski.html>.
9. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие : пер. с нем. / Ю. Хабермас. – СПб. : Наука, 2001. – 382 с.
10. Habermas J. Justification and Application : Remarks on Discourse Ethics / J. Habermas. – Cambridge, Massachusetts : The MIT Press, 1993.

References

1. Fukuyama F. (2004) *Doverie: sotsialnye dobrodeteli i put k protsvetaniyu*. – Moscow: AST – Ermak.
2. Giddens A. (1990) *The consequences of modernity*. – Cambridge: Polity Press.
3. Gritsenko A. A. (2010) *Dovira i groshi: problema vzaemov'язku. Filosofiya finansovoyi tsivilizatsiyi: lyudina u sviti groshey: Materiali III Mizhnarodnih filosofsko-ekonomichnih chitan (25–26 travnya 2010 roku, m. Lviv)* [Philosophy of financial civilization: people in the world of money: Proceedings of the III International philosophical and economic readings (May 25–26, 2010, m. Lviv)], 36–44].
4. Zanuda A. (2015) *Bankivski sluhannya u Radi: ekonomitsi ta naselennyu brakue doviri*. Available at : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2015/02/150218_ukrainian_banks_parliament_az.
5. Mrochko M., Tihan Yu. (2009) *Prichini vtrati ta shlyahi vidnovlennya doviri do bankivskoyi sistemi Ukrayini. Formuvannya rinkovoyi ekonomiki v Ukrayini*. Available at : http://lnu.edu.ua/faculty/ekonom/Form_Rynk_Econ/2009_19/53_%D0%9C%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%BA%D0%BE%20%D0%9C%D0%B8%D1%80%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0,%D0%A2%D0%B8%D1%85%D0%B0%D0%BD%20%D0%AE%D0%BB%D1%8F.pdf.
6. *Pro stan vikonannya osnovnih zasad groshovo-kreditnoyi politiki na 2014 rik ta yiyi vpliv na sotsialno-ekonomichniy rozvitok Ukrayini. Rishennya Radi Natsionalnogo banku Ukrayini № 30 vid 17.12.14*. Available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/vr030500-14>.
7. Smovzhenko T. S., Skrinnik Z. E. (2013) *Sotsiokulturni chinniki ekonomichnoyi modernizatsiyi : ukrayinska drama. Filosofiya finansovoyi tsivilizatsiyi: lyudina u sviti groshey : zb. nauk. pr. (Philosophy of financial civilization: people in the world of money: a collection of scientific articles)*, 224–237.
8. Gavrilechko Yu. (2013) *Privyichka vyzhivat meshaet ukrainsam zhit po-chelovecheski*. Available at : <http://hvylya.net/analytics/society/privyichka-vyzhivat-meshaet-ukrainsam-zhit-po-chelovecheski.html>.
9. Habermas Yu. (2001) *Moralnoe soznanie i kommunikativnoe deystvie*. – SPb. : Nauka.
10. Habermas J. (1993) *Justification and Application : Remarks on Discourse Ethics*. – Cambridge, Massachusetts : The MIT Press.